

NOTE DE LECTURĂ / RECENZII

Dimitris N. Chryssochou, Michael J. Tsirisizelis, Stelios Stavridis and Kostas Ifantis
Theory and Reform in the European Union, Manchester and New York, Manchester University Press, 2003, 248 p.

Analiza condițiilor structurale și a dinamicii operaționale ale integrării europene este centrată în această lucrare colectivă (după cum declară autorii în *Introducere*) pe cercetarea paradigmelor conceptuale din ce în ce mai perfecționate și a interpretărilor specificului proceselor politice, a rolului actorilor antrenați în acestea, cât și a configurației dinamicii instituționale a unui sistem de conducere mai larg.

Observarea faptului că rezultatele analiștilor (mai mult sau mai puțin confidențiale) legate de posibila evoluție a guvernării europene se izbesc de imprevedibilitatea circumstanțelor aflate mereu în schimbare (la nivel național și internațional) poate trece drept premişă a acestui amplu studiu. Vizând în principal direcțiile mai vechi și mai noi ale construcției teoretice, importanța Tratatului de la Amsterdam (iunie 1997), prin semnarea căruia este parțial reformat Tratatul de la Maastricht (1992), Tratatul de la Nisa (2000) și criticele aduse acestuia, imperativurile geopolitice ale schimbării sistemului (ordinea și securitatea europeană după încheierea războiului rece), imperativurile instituționale ale schimbării sistemului (arhitectura securității europene), noile dinamici politice — autorii consideră drept rezultate „reale“ (dintre încercările de reformă aflate pe „agenda“ Uniunii Europene), „participarea democratică, deschiderea și transparenta în luarea deciziei, drepturile și îndatoririle civice, largirea identității constitutive a Uniunii și, pe scurt, rezultatul peren al constituirii politice a acesteia“ (p. 120).

Problemele conceptuale ridicate de definirea Uniunii sunt semnalate nu de puține ori. Termenii în care este conceptualizată în „acquis-ul academic“ această entitate mai largă (progresând către formarea unui „demos“ european, a unei „națiuni politice“ mai mari, înțeleasă mai curând în termeni civici, decât etno-culturali) sunt: „proto-federație“, „confederație“, „sistem al concordanței“, „cvasti-stat“, „consorțiu“, „condominion“, „regim regional“, „repu-

blică federală“, „piata politică“, „stat internațional“, „guvernare multinațională“ etc.

Diferitele teorii ale relațiilor internaționale tradiționale, mergând de la paradigmile pluriști ale comportamentelor interstatale către interpretările neo-realiste ale preferințelor statocentrice se cuplăză, în viziunea autorilor, cu abordările proprii politicii comparate, prin care studiul integrării europene pare a da roade. Dintre teoriile integrării mai vechi autorii prezintă funcționalismul, federalismul, confederalismul, trans-actualismul, neofuncționalismul, teoria interdependenței, teoria concordanței sistemelor, iar, dintre cele mai noi, interguvernamentalismul liberal, neoinstituționalismul, constructivismul, neorepublicanismul.

Simplificând (pentru a putea puncta aici câte ceva din toate aceste modele care aproximează realitatea politică): conceptul cheie al metodei funcționaliste (repräsentate în această carte în principal prin studiul lui David Mitrany, *The Functional Theory of Politics*) este identificat în perceperea unui interes comun al diversilor actori implicați în procesul integrator, precum și în propensiunea către un sens non coercitiv al soluțiilor problemelor ridicate de acest proces. Potrivit unei astfel de judecăți, ar fi necesară dezvoltarea unui mecanism instituțional capabil să producă politici și decizii comune, evitând tulburările istorice.

Federalismul în termeni generali are ca scop reconcilierea revendicărilor unei uniuni politice mai mari (dar nu în mod necesar unitară), a întregului altfel spus, cu garanțiile constituționale adecvate pentru părți; „unitate fără uniformitate și diversitate fără anarhie“ rezumă linia generală a unui curent politic teoretizat de Preston King (*Federation and Representation*), Michael Burgess (*Federalism as Political Ideology*), Reginald J. Harrison (*Europe in Question: Theories of Regional International Integration*).

Potrivit teoreticianului german Heinrich von Treitschke: „O confederație a statelor este

recunoscută de dreptul internațional drept o asociere de state suverane, care s-au autolimitat de comun acord, fără a renunța la independența lor, urmărind un scop comun. În consecință, membrii unei confederații își exercită dreptul lor natural de veto". Cu alte cuvinte, deși confederația poate avea o considerabilă libertate în determinarea structurilor ei interne organizaționale, ea „nu poate să stabilească reguli generale sau măsuri obligatorii pentru statele care o creează" (*State Confederation and Federated States, Theory and Reform...*, p. 17).

Trans-acționalismul este în principal teoretizat de Karl W. Deutsch (*Political Community the North Atlantic Area*, 1957), care definea integrarea drept realizarea unui „simț al comunității", într-o tentativă sistematică de a capta sensul relației dintre integrarea internațională (în accepțiune mai vastă privită ca proces de formare a comunității) și comunicarea socială, centrate pe condițiile care pot conduce la o comunitate sociopsihologică" (*Theory and Reform...*, p. 19).

Neofuncționalismul plasează accentul pe „consensul procedural" al regulilor jocului, pe „psihologia elitelor într-un proces integrator ideal, culminând cu apariția unui nou sistem politic" (Paul Taylor, *The Limits of European Integration*). Mai mult, neofuncționaliștii conceptualizează integrarea ca rezultat a ceea ce G. Haas (*Beyond the Nation-State: Functionalism and International Organization*) numește „un model instituționalizat al politiciei interesului" (*Theory and Reform...*).

Teoria interdependentei, în viziunea analiștilor care se referă la dinamica internă a sistemului comunitar, ar fi capabilă să explice căteva dintre variantele aspecte ale diferitelor jocuri ale negocierii care se poartă la nivel european între guverne naționale, actori transnaționali și instituții centrale non teritoriale.

În „Sistemul concordanței" rezolvarea problemelor și reglarea conflictelor ar fi facilitată prin „proceduri instituționalizate, constituționale, standardizate și omologate de actorii însăși, care se angajează să le folosească și să le respecte" (Donald J. Puchala, *Of Blind Men, Theory and Reform ...*, p. 33).

Noutatea pe care o aduce teoria interguvernamentalismului liberal constă, după autorii acestui studiu, în faptul că acesta leagă ordinea politică internă și agenda economică a statelor, de luarea deciziei ca și de formarea coaliției în Consiliu. Andrew Moravesik (*Preferences and power in the European Community. A liberal*

Intergovernmentalist Approach) argumentează că instituțiile comunitare, considerate în general drept agenți operatori reactivi la înalt nivel înăuntrul „structurilor pasive", întăresc puterea guvernelor naționale sub două aspecte: „ele sporesc eficiența afacerilor interstatale" și „întăresc autonomia conducerilor politici naționali vizavi de grupurile societale particulare din cadrul politicii interne" (*Theory and Reform...*, p. 46).

Noua știință politică instituționalistă își construiește provocările teoretice în jurul dinamicii instituționale ale ordinii macropolitice, a consecințelor reformelor instituționale (prin proceduri formale și informale), a impactului normelor constitutive asupra performanței politice actuale, a modului în care structurile instituționale pun în interacțiune diversi actori și le influențează comportamentul și alegerile, a relației între comunitate și schimbare în sistemul regulilor instituționale, a interacțiunii dintre afirmarea și transformarea instituțională a interacțiunii dintre afirmarea și transformarea instituțională. Ilustrând această orientare, Simon Bulmer analizează transformarea guvernării europene dintr-o perspectivă politică comparată (*The Governance of the European Union: A New Institutional Approach, Theory and Reform ...*, p. 49).

Punctul de plecare al cercetării construcțiviste îl reprezintă acel aspect al integrării care a avut un „impact transformator asupra sistemului european și unităților sale constitutive" ca și credința fermă în luarea în serios a logicii și metodelor științelor sociale și a încorporării lor în procesul înțelegerei realității sociale a „conștiinței umane" ca și a „factorilor ideali", într-o dimensiune normativă și funcțională (Thomas Christiansen, Knud E. Jorgensen and Antje Wiener, *The Social Construction of Europe, Theory of Reform ...*, p. 56).

Teoria (neo)republicană întruchipează un puternic angajament normativ pentru deliberația democratică, pentru promovarea interesului public, pentru ordinea constituțională bazată pe ideea „guvernării echilibrate". Libertatea se constituie prin instituțiile legale ale statului republican. În acest context, participarea democratică nu este considerată un scop în sine, ci mai curând ca modalitate de evitare a unor reguli arbitrare. Asigurând domnia legii, constituția republicană asigură libertatea, înțeleasă în termenii libertății civice. Referindu-se la ideea „guvernării echilibrate" Paul P. Craig (*Demo-*

cracy and Rule-making within the Ec: An Empirical and Normative Assessment) arată că aceasta se realizează în două moduri independente: negativ, prin asocierea constituției la scopul prevenirii tiraniei și pozitiv, prin asigurarea unei forme deliberative a democrației prin care diferitele constituții care edifică societatea civilă ar fi încurajate să-și trateze preferințele ca alegeri prin care se deschid dezbateri și alteritate (Theory and Reform ..., p. 60).

Toate aceste interpretări teoretice ale procesului integrativ și ale implicațiilor acestuia în viața statelor și a cetățenilor au calitatea răspunsului problematizant la întrebările inițiale ale autorilor: cât de departe pot vedea „lentile conceptuale“ și cât de precis pot fixa stadiul integrării europene, evoluând de la dihotomia dintre supranationalism și interguvernamentalism? Există vreo noutate în surprinderea caracterului dominant al relațiilor dintre autonomia națională și instituționalizarea regională sau, alternativ, dintre suveranitatea statală și construcția politică a Uniunii Europene? Este posibilă discernerea unei stări finale a procesului de integrare — federal sau nu ca modalitate — după mai bine de o jumătate de secol de continue anajamente teoretice și empirice?

Ceea ce se poate afirma, potrivit autorilor, cu un oarecare grad de certitudine este că ce nu va semăna produsul final: că un superstat regional subsumând unitățile participante — în forma statelor, a autorităților politice și a cetățenilor s.a.m.d. — și la pachetul de reforme. Motivele pentru care autorii exclud posibilitatea unui superstat regional sunt următoarele: mai întâi, Uniunea este compusă încă din state-nații moderne, ale căror elite guvernante sunt capabile să coordoneze procesul construcției instituționale pe scară largă și să încheie tratate; în al doilea rând, pentru că după 1990 statele și organizațiile regionale au trasat, de comun acord, limita relațiilor dintre ele, discreditând astfel concepțiile privitoare la interacțiunea „zero“ dintre colectivitate și segmentele sale constitutive. Apoi, problematica „deficitului democratic“ în UE și în structurile politice naționale a revelat creșterea disjuncției dintre dorințele elitelor politice vest-europene și acelea ale populației pe care o reprezintă.

Unde se situează România în acest proces (teoretic și empiric) este o întrebare pe care o inspiră această carte extrem de utilă, un drum de parcurs pentru cercetare.

Lorena Păvălan-Stuparu

Josep Fontana

Europa în fața oglinzi, traducere de Nadia Farcaș, Iași, Polirom, 2003, 198 p.

Hiperlucidul studiu al lui Josep Fontana făcând parte din seria *Construcția Europei* (proiect ce își propune scrierea unei „istorii sintetice a Europei“, după declarația coordonatorului Jacques Le Goff) are darul de a prezerva sub densitatea informației istorice un chip filosofic nedezmințit — de însuși spiritul autoreflexiv european, una dintre „prejudecățile“ neatacate în această carte.

O Europeană ajunsă în „epoca umbrelor“ (Fontana), ce rîtmează cu „gândirea de seară“ (Pierre Trotignon) și în fond cu exercițiul „gândirii slabă“ (Gianni Vattimo) ca ultimă aureolă hermeneutică ce o încununează specific, are nevoie, pentru a păși în lumină, să renunțe la narcisismul (oricum păgubos) al oglinziilor deformante.

Aproape toate locurile comune legate de specificul european sunt demontate aici. Mirajul unui *polis* grecesc al cetățenilor liberi participând la guvernare disimulează „povara sclavi-

ei, marginalizarea țăranilor (...), subordonarea femeilor (...) precum și diviziunea reală între cetățeni bogăți și cetățeni săraci“ (p. 10) și legat de aceasta noțiunea de barbar inventată de greci „ca oglinda în care să se privească și să se distingă pe ei însiși“ (p. 9). Anvergura miracolului grecesc este evaluată de Josep Fontana în vizionarea „unui vast loc de întâlnire (...) a cartaginezilor, a etruscilor, a celtilor etc. — care au făcut posibilă apariția, prin conjugarea aportului lor, a unei culturi ce avea multe elemente de împrumut“ (p. 13).

O altă caracteristică a „europeanului“, creștinismul, trebuie văzută în toată complexitatea, dincolo de interpretarea construcției Europei medievale ca integrare a popoarelor în mediul unei culturi comune a unui imperiu ce încearcă astfel să păstreze o ordine socială amenințată. Asocierea creștinismului cu Imperiul Roman din timpul Sfântului Împărat Constantin și creaarea unei Biserici ce deține o autoritate centra-

lizată înseamnă mai întâi stabilirea unei autorități care diserne adevărul din multimea unor „școli” teologico-filosofice: sekte iudaice în Siria și Egipt, gnosticism, montanism sau arianism. Acest „guvernământ ecclaziastic paralel cu cel secular” asociat imperiului creștin supraviețuiește în Orient până în secolul al V-lea (prelungit mai la nord până în secolul al VIII-lea – n.n.). În Occident, Biserica încearcă să restabilească structura imperială prin încoronarea lui Carol cel Mare la Roma inaugurând „papalitatea imperială” ce „intenționează să reunescă în propria persoană puterea politică și funcția sacerdotală fundamentându-și pretenția pe presupusul lor caracter de moștenitor ai imperiului conform numitei Donații a lui Constantin, un fals din secolul al IX-lea, care implică o recunoaștere a continuității, a unei legitimități neîntrerupte de invaziile barbare” (p. 27). Aspectele doctrinare și dogmatice ale creștinismului au un rol fundamental în arhitectura Europei, dar pe lângă acestea nu trebuie uitat că primii creștini au fost locuitorii urbani, în timp ce la țară s-a dezvoltat o formă de sincretism între tradițiile autohtone și religia oficială, ceea ce prelungește elementele de „păgânism” într-o formă de „creștinism cosmic” (Mircea Eliade).

Privind din alt unghi decât cel încremenit în „oglinda feudală” vedem, împreună cu Josep Fontana, cum „Europa nu s-a construit pornind de la Imperiul Carolingian, ci împotriva acestuia. Una din trăsăturile cel mai larg răspândite ale noii realități europene, care se plăsmuia în acele veacuri, a fost tocmai aceea a luptei pentru zădănicirea consolidării de noi imperii universale, în contextul diversității politice a popoarelor și națiunilor sale” (p. 41) și nu numai din fuziunea culturilor romane, germane și creștine (p. 46).

O altă oglindă deformantă înlocuiește chipul „barbarului” cu acela al „ereticului” sau „necredinciosului”, construcție a imaginii unui „celălalt” diabolic (evreul, musulmanul). Dar prin aceasta, Europa se întoarce nu asupra siesi, ci împotriva ei însăși: „Spiritul cruciadelor a deformat nu doar percepția pe care o avem noi despre Islam, ci și pe cea despre creștinismul de rit oriental, făcându-ne să excludem din istoria Europei Bizanțul (...), Rusia născută din uluitoarea fuziune de scandinavi, slavi și mongoli și, mai cu seamă, creștinismul asiatic. Ceea ce numim „Imperiul Bizantin” nu a existat de fapt niciodată. Bizantinii își numeau statul „Imperiul Roman”, denumire la care aveau tot dreptul, și-

nând seama de faptul că istoria imperială nu a cunoscut aici nici o ruptură. În Bizanț continuau să se studieze și să se comenteze poemele lui Homer, într-o epocă în care în Occidentul european necunoașterea culturii clasice era atât de mare, încât unii credeau că Venus este bărbat, François Villon I-a inclus pe Alcibiade într-o „doamnele trecutului”, și s-a păstrat un interes notabil pentru cunoașterea științifică (Alexios I i-a însărcinat pe sciți prin faptul că a știut dinainte că urma să se producă o eclipsă de soare” (p. 59).

Galeria de oglinzi, din care trebuie să ne retragem cu grație, de dragul adevărului, se prelungeste cu „oglinda rustică”, prin care se perindă la început imaginea unui țăran mai fericit decât orășeanul sărac, pentru a ajunge în final la starea ingrată a „topârlanului”, „vulgar, prost și răuvoitor” (p. 89), „oglinda curtenescă” (aici, în materie de demitizare nu stăm chiar prost), „oglinda progresului” și „oglinda vulgului”.

Pentru a se vedea așa cum este, în contextul unei istorii universale și diferențiale (și nu autoproiectate în imaginea unei istorii universale transformate în istoria Europei (p. 124), ceea ce ar semăna, după Josep Fontana, cu o mentalitate de „ghetou” (p. 157), care facilitează misiunea agresorului, punerea între paranteze a viziunilor lineare asupra istoriei și progresului este obligatorie: „Privîți acum, la finele secolului al XX-lea, după prăbușirea imperiilor coloniale și la apusul vechilor țări industriale, acești două sute de ani de regres (ai Asiei - n.n.) seamănă mai puțin cu o victorie a Europei asupra Orientului, așa cum ni-i prezintă cărțile noastre de istorie, cât mai curând cu o retragere provizorie a Orientului pentru a se adapta noilor condiții ale economiei mondiale în propriul stil” (p. 129).

Recunoașterea momentelor de criză ale Europei (p. 155), a pluridimensionalității istoriei și a faptului că problemele lumii subdezvoltate și ale Europei trebuie rezolvate împreună (p. 158) sunt semne că Europa se caută, se cercetează și crede într-un viitor necatastrofic, în ciuda finalului puțin optimist al cărții.

Dacă în trecut Europa a cucerit și dominat datorită superiorității tehnice și militare (ceea ce lasă loc mirării că nu Orientului, de unde sunt inspirate inovațiile tehnice, i-a revenit acest rol — o altă teză a cărții), a venit timpul exercitării unei adevărate vocații a înțelepciunii, al cărei scop este cunoașterea adevărului.

Lorena Păvălan-Stuparu

Stanley Hoffmann

Sisiful european. Studii despre Europa (1964–1994), traducere de Elena Neculce, București, Editura Curtea Veche, 2003, 480 p.

Lucrarea *Sisiful european*, apărută în colecția *Ideea Europeană*, reprezintă un grupaj de eseuri publicate de autor în reviste de specialitate din Statele Unite, între 1964 și 1994, care evidențiază atât evoluția, cît și dificultățile integrării europene. Stanley Hoffmann s-a născut la Viena, și-a făcut studiile în Franța, iar în 1955 s-a stabilit în Statele Unite, unde a fost Directorul Centrului de Studii Europene din Harvard (1965–1995), în prezent profesor la Harvard University și copreședinte al „French Study Group”. Preocupat de teoriile integrării europene, exponent al „interguvernamentalismului”, care își are rădăcinile în realismul relațiilor internaționale, autorul are, pe lângă o bogată activitate publicistică, și lucrări de referință precum, *Contemporary Theory in International Relations* (1960), *The State of War* (1995), coautor și coordonator al lucrărilor *The New European Community* (1991) și *After the Cold War* (1993). Principalele motive care l-au determinat pe autor să elaboreze această lucrare sunt, pe de o parte, faptul că unele probleme cu care se confruntă Comunitatea Europeană de la construcția ei și până la data apariției acestei cărti (1995 ediția în limba engleză) nu fuseseră încă soluționate și, pe de altă parte, faptul că aceste studii pot oferi „o imagine a evoluției și a schimbării, o analiză a crizelor și a punctelor de cotitură din istoria integrării europene” (p. 7). Pe parcursul întregii sale activități de cercetare a procesului integrător european, autorul a fost în principal preocupat de natura entității europene și de evoluția relației dintre Europa de Vest și Statele Unite, preocupări care stau în centrul acestor studii. Autorul ține să precizeze în *Introducere* că marea majoritate a eseurilor publicate în această lucrare nu a fost rezervată și se poate constata că pe parcursul celor 30 de ani de analiză a proceselor și fenomenelor integrării, el s-a reorientat asupra unor probleme, și-a mai schimbat opinile, și-a reconsiderat analizele în raport cu schimbările.

Eseurile sunt grupate în trei mari categorii care caracterizează tot atâtea etape ale construcției europene. Prima parte, *Identitatea Europei*, este dedicată analizei naturii entității europene și a relației dintre statele-națiune din cadrul (Uniunii Europene) și entitatea europeană. Autorul încearcă să-și definească propria

poziție asupra evoluției procesului european, în cadrul dezbatelerilor care se derulau de-a lungul a două vizioni: federalistă, care susținea apariția unei Europe Federale cu instituții partajal supranaționale (Comisie, Parlament, Curte de Justiție), conform proiectului creat de Jean Monnet și teoretizat de Ernst Haas, și interguvernamentalistă potrivit căreia se va ajunge doar la ceva mai mult decât o *Europe des États*, în care să domine instituțiile interguvernamentale (Consiliul de Miniștri, Consiliul European). Dacă la început autorul se declara împotriva vizionii federaliste, după Actul Unic European și Tratatul de la Maastricht, autorul ajunge să considere că trăsăturile UE depășesc orice altă organizație internațională și că ne aflăm în prezență unei construcții singulare — un amestec de trăsături interguvernamentale și federaliste care se cer recunoscute *sui generis* și a cărui formă finală nu s-a stabilit încă. În ce privește relația dintre statele membre și (Comunitatea Europeană)/UE, autorul consideră că aceasta din urmă reunește puteri suverane și creează instituții centrale care își exercită puterea în acele domenii în care statele își transferă competențele, producându-se astfel un „declin al statului națiune“.

Cea de-a doua parte, *Unitatea europeană în Războiul Rece*, înfățează „perioada de stagnare“ pe care a cunoscut-o CE în anii '70, deși a existat o încercare de a avansa către o unitate economică mai strânsă și către o largire care a permis Aderarea Marii Britanii. Această încercare a fost însă frânată, atât de crizele petrolului din 1973 și 1979, cât și de efectele diplomaticei lui Henry Kissinger. În ceea ce privește modul în care Statele Unite au dominat scena vest-europeană în timpul Războiului Rece, autorul consideră că influența americană a contribuit la apariția unor scizii în rândul țărilor europene occidentale și la o dependență a lor în problemele internaționale. Statele Unite au încercat chiar să impună adoptarea unui „model american“ care, în concepția autorului, nu s-ar fi potrivit societății europene, deoarece ar fi anulat constituirea unei societăți europene distințe și autonome. Autorul constată că după sfârșitul Războiului Rece, această influență a Statelor Unite asupra Europei s-a diminuat.

Ultima parte, De la *Comunitate la Uniune, de la Războiul Rece la noua (dez)ordine mondială*, înfățișează perioada anilor 1980–1994, cînd se produce revitalizarea Comunităților Europene prin apariția Pieței unice și crearea Uniunii Europene prin Tratatul de la Maastricht, autorul insistând asupra contextului internațional care a făcut posibilă această evoluție a Comunităților — destrămarea Uniunii Sovietice, unificarea Germaniei și sfârșitul Războiului Rece.

Imaginea lui Sisif este folosită în titlu doar pentru a sugera că Uniunea Europeană de astăzi

este diferită de aceea a fondatorilor ei, care proiectaseră o construcție supranatională, și că orice progres spre unitatea europeană presupune alte și alte probleme care generează noi neajunsuri. „Uniunea Europeană este acum o parte necesară și permanentă a peisajului politic european și prin urmare un actor subtil, deși deseori nesigur, în problemele internaționale. Dacă idealiștii integrării au ignorat adesea dificultățile, realiștii au tins să negligeze realitatea UE. Uneori, pe scena pe care statele își exercită periculosul balet apare ceva nou“ (p. 14).

Sanda Cincă

Aymeric Chauprade și François Thual

Dicționar de geopolitică. State, concepte, autori, traducere de Șerban Dragomirescu, București, Editura Corint, 2003, 532 p.

Colecția consacrată *Geopoliticii și Geostategiei* (coordonată de Petre Otu, președinte Comisiei Române de Istorie Militară), inițiată de Editura Corint în 2001, aflată acum la cea de-a nouă traducere, propune *Dicționarul de Geopolitică*, realizat de doi reputați specialiști francezi în acest domeniu. Volumul, foarte complex, oferă informații asupra configurației geopolitice a statelor, prin punerea în evidență a „constantelor geopolitice“ ale acestora și prin identificarea factorilor care dinamizează procesul geopolitic — toate acestea contribuind la explicarea actualității internaționale. Încercând o definiție a geopoliticii, precum și o încadrare a acestei discipline în cadrul științelor umaniste, autorii remarcă: „geopolitica este în primul rînd o practică, aceea a realității popoarelor și statelor; ea este însă și o metodă căreia geografiei trebuie să-i confere întreaga rigoare a științei, fără a cădea în tentația de a formula legi generale“ (p. 7), ei sugerând totodată că știința geopoliticii poate fi considerată o ramură independentă a politologiei. *Dicționarul de geopolitică*, structurat în patru secțiuni complementare, grupează articole care se concentreză asupra poziției geopolitice a tuturor statelor lumii, prezintă autori consacrați în domeniu și concepte cu care aceștia operează, exemplificând totodată „dynamicile geopolitice“ prin hărți.

Prima secțiune, *Geopolitica statelor*, oferă, aşa cum susțin autorii, „un bilanț geopolitic“ al statelor de pe toate continentele, menționate în

ordine alfabetică. În prezentarea statelor, autori evidențiază „legătura profundă care există între configurația politică internă a unui stat și politica sa externă“ (p. 6). Articolul consacrat României cuprinde mențiuni referitoare la poziția geopolitică a țării noastre, începând cu cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea, cînd teritoriul era împărțit între cele trei imperii dominatoare — otoman, austriac și rusesc —, oprindu-se în final asupra divergențelor geopolitice din cadrul Zonei de Cooperare Economică a Mării Negre din care face parte și România. De asemenea, autori evidențiază transformările istorice importante, datorate evenimentelor interne și internaționale care au determinat schimbarea politică externe românești și redefinirea pozitiei geostrategice a țării noastre, sugerând că România ar trebui să conștientizeze că „numai dezvoltarea economică într-un cadru european îi poate permite să dobândească o geopolitică durabilă“ (p. 281). Hărțile cuprinse în următoarea secțiune, concepute într-o „dynamică geopolitică“, reflectă „logica regională“ în care se regăsesc geopolitica fiecărui stat, acestea purtând denumiri corespunzătoare perioadelor istorice și/sau zonelor geografice pe care le reprezintă: „Marele joc al sec. al XIX-lea“, „Noul mare joc sau reculul Rusiei“, „Noua Ostopolitik“, „Geopolitica spațiului chinez“, „Teoriile sud-americane după independență“ etc. Cea de-a treia parte a lucrării, *Concepțe ale geopoliticii*, cuprinde

explicarea fenomenelor, dinamicilor, reprezentărilor și situațiilor geopolitice fundamentale, concepte cu care autorii operează în prima secțiune. Cu titlu de exemplu, enumerăm câteva dintre concepțele dezvoltate de autori: „coordonate de situare“, „dispozitiv“, „frontieră“, „mondializare“, geopolitica religiilor“, „stare conflictuală“, „teritorialitate“. Un amplu articol este destinat analizei „statutului epistemologic al geopoliticii“, în care autorii remarcă faptul că știința geopoliticii nu poate fi redusă la o „știință a reprezentării“, ea trebuie să fie în același timp „realistă“ și „independentă“, să aibă în centru „statul“, să fie o „știință de continuitate“, să conducă la o reflexie asupra cauzalității și să fie „empirică“. „Știința geopoliticii este studiul realităților geopolitice“ (p. 420), afirmă autorii.

Ultima secțiune, *Geopoliticieni*, este consacrată celor mai reprezentativi geopoliticieni, cum ar fi: Rudolf Kjelen (cel care, în anul 1900 a definit pentru prima oară termenul de „geopolitică“), Paul Vidal de la Blache (autorul primei lucrări de geopolitică din Franța), Friedrich Ratzel (care a oferit geopoliticii instrumente conceptuale incontestabile), Yves Lacoste (cel care promovează concepțul de „reprezentare“ în geopolitică, refundamentează geopolitica franceză, autor al unui *Dictionnaire de Géopolitique*, cu două ediții 1993 și 1995), Michel Forecher (preocupat de funcția geopolitică și geostrategică a frontierelor de stat) și, nu în ultimul

rând, François Thual — coautor al acestei lucrări. Sunt prezenți și alți autori care, deși nu sunt considerați propriu-zis geopoliticieni, s-au remarcat prin lucrările lor, oferind metode și abordări în acest domeniu: Samuel Huntington, Immanuel Wallerstein, Philippe Moreau Defarges etc. De asemenea, lucrarea rezumă principalele contribuții ale acestora la dezvoltarea geopoliticii, atribuind fiecărui căte o listă bibliografică cu cele mai reprezentative opere.

De remarcat, îndrăzneala și ambiția traducătorului de a adresa autorilor francezi anumite sugestii pentru îmbunătățirea acestui volum, privind actualizarea unor situații de criză cum au fost cele din spațiul ex-iugoslav, Afganistan sau Irak, reevaluarea aprecierilor în prezentarea României și a spațiului est-european, precum și includerea, într-o altă ediție a acestui volum, a reprezentanților școlii geopolitice românești, Simion Mehedinți, Ion Cornea, George Brătianu sau Anton Galopenția. Tot în *Postfață*, traducătorul semnalează apariția, în Franța, a lucrării *Geopolitica României*, elaborată de cercetători români și francezi, coordonați de prof. Jacques Barrat și acad. Dan Berindei.

Lucrarea de față reprezintă fără îndoială, o sursă de informare, un instrument de lucru, adresându-se — aşa cum sugerează autorii — tuturor acelora care dețin „un simț ascuțit al realității“ geografice, istorice și politice.

Sanda Cincă

Pascal Lardellier

Teoria legăturii rituale. Antropologie și comunicare, traducere de Valentina Procopie, București, Editura Tritonic, 2003, 234 p.

Lucrarea propune o extindere și o resemnificare a cercetării marilor rituri comunitare, ce constituie obiectul tradițional al antropologiei, prin intermediul științelor informării și comunicării (SIC), preocupate îndeobște de „riturile de interacțiune“, de micro-riturile interpersonale sau de interacțiunile micro-comportamentale. Pe urmele tezei lui Erving Goffman, dar și valorificând în principal operațele majore ale lui Marcel Mauss, Émile Durkheim, Georges Balandier, autorul analizează prinț-o „antropologie a comunicării“, o perspectivă comunicațională și o cercetare în-

tegrată, cele două niveluri ale ritualismului — „ce leagă spațiul public de spațiul privat, intimul de social“ —, ca pe o diferență de scară și nu de natură. Lardellier este interesat de „terenul comun“ al celor două niveluri: puternica dimensiune normativă și de mediare simbolică ce conduce la confirmarea ordinii sociale și la conformarea indivizilor la ea. Ca urmare, concentrându-se asupra riturilor sociale și comunitare, lucrarea examinează în dimensiune epistemologică și teoretică, „profundizările lor teoretice, perenitatea lor culturală și unitatea pe care aparenta lor diversitate o acoperă, ajun-

gând până la a fundamenta «realitatea comunicatională» pe acestea» (p. 21). Teoria integrativă rezultată, cu valabilitate pentru riturile comunitare — ritualurile religioase, „liturghiile politice“ (în expresia lui C. Rivière) (marile ceremoniale ale Statului), marile sărbători sociale ritualizate (spectacole de deschidere a Jocurilor Olimpice și a marilor evenimente sportive), „liturghiile profane“ (manifestări ceremoniale cinematografice, marile întâlniri politice), „riturile de instituire“ (susținerea de lucrări și de abilități, acordări solemne și publice de decorații etc.), spectacole ritualizate (prezentări de modă, preliminariile evenimentelor sportive, ceremonii mediatice), riturile sociale (cocktail-uri, alocuțiuni de întâmpinare sau de plecare din sânul unei instituții) —, ca și pentru riturile de interacțiune (la nivel profesional și la nivel informal), evidențiază capacitatea riturilor de a „mediatiza“ idealurile comunității, de a-i celebra valorile, de a provoca o percepție asupra situației sociale și asupra realității printr-un „joc serios“ și lent de care „depinde o transformare simbolică: adesea, o schimbare de statut social sau instituțional“ (p. 23).

Pentru Lardellier, medierea ritualică, ca mijlocire și integrare, ca dialectică între individual și colectiv, ce dobândește în domeniul politic (grație miturilor fondatoare) mister și grandețe, reprezintă manifestarea relatională, interacțională ce „favorizează deschiderea spre celălalt, formele fatice și primordiale ale legăturii sociale“ (p. 111). Prin această „teorie a legăturilor ritualice“, practicile ritualice apar drept sisteme de comunicare între emițători, transmițători și destinatari, ca mesaje ce circumscriu sisteme de semnificație și coduri culturale predefinite. Ca atare, „comunicarea ritualică“ desfășurată într-un spațiu-timp specific la mai multe niveluri — al membrilor între ei, al lor către entități abstracte (trecutul, valori fondațoare...) sau reprezentării mitice idealizate — conțurează „aspirațiile corpului social către transcendentă, exprimând o căutare de idealitate și... un elan regresiv către fuziune, pe calea «efervescenței colective»“ (p. 24). Atât micro-riturile de interacțiune, cât și marile ceremonii ritualice concură la consolidarea și legitimația raporturilor instituționale sau interpersonale.

Autorul decantează din „inflația semantică și politică“ a riturilor o definiție pe care o consideră operațională: *context social particular, instaurat în sânul dispozitivului de natură spec-*

taculară, care se caracterizează printr-un ansamblu codificat de practici normative și de scandare, printr-o puternică valoare simbolică pentru actorii și spectatorii săi, prin performanță a eficacității simbolice din punct de vedere social și instituțional. Fiecare sintagmă a definiției aparține aparatului conceptual (o „arhitectură conceptuală“) — ce include și noțiunile de *creuzet de interacțiuni, comunicare a sinelui, mediere simbolică* etc. — menit să susțină teza că, printr-un context care teatralizează și dramatizează raporturile sociale și printr-o puternică idealizare a participantilor, riturile exprimă partea simbolică ireductibilă a omului, relațiile sociale ce dău dimensiune și substanță ființei umane prin ansamblul la care participă. Ele reflectă, astfel, sentimentul apartenenței și al însușirii memoriei colective și a tradițiilor. Lardellier evocă în acest sens „formularea strălucitoare“ a Sfântului Augustin, ce definea ritul ca „prezentul trecutului“, esențializând caracterul său imuabil (p. 72). Ca formă în care trebuie să acceptă să te scufunzi pentru a-i apartine“, ca „respect de eficacitate simbolică“, ritul, în opinia autorului, lansează și problema filosofică a gradului de libertate și a liberului arbitru pe care le deține individul. După Lardellier, convențiile culturale și sociale nu atrag un determinism total. Individual păstrează discernământul și conștiința, ca urmare și libertatea, de a participa la rit și de a-i accepta regulile, de a „împărți aceeași privire și aceeași emoție“, de a considera legitim procesul ritualic indiferent de subtilitățile la care recurge acesta „pentru a fascina, a emoționa, a impresiona, a subjugă“ (p. 74). În același timp, dincolo de „violența simbolică“ pe care o incumbă riturile (constrângere, obligație, înfeudare), ele, „ca vectori de integrare“, permit eliberarea individualului de ființă lui socială prin adoptarea „codurilor de participare stabilizate de tradiție și care constituie un *sesam* inestimabil față de apartenența comunitară“ (p. 75).

Într-un context al crizelor identitare și ideologice, al individualismului exacerbat și al utilitarismului, al încercărilor contemporane de „deritualizare“ și de „resacralizare“, autorul caută să impună, și prin răspunsurile pe care le dă afirmațiilor lui Roger Caillois, ideea dominației ritualizării, ca practică și principiu, de la originile umanității până în prezent. Ideea că ritualul definește condiția umanității, fundamentală termenii simbolici ai „umanitudinii“ și formele ultime ale socialului și implică „sănă-

tatea socială“ prin memoria și cultura împărășite, nu exclud acceptarea istoricității și evoluției manifestărilor ritualice. Ceea ce demonstrează convingător autorul este că în condițiile lumii occidentale actuale, când sunt celebrate („orchestrat politic sau pe ascuns“) valori noi și „sărbători recreate“, celebrarea este tot atât de ritualică și de religioasă ca în trecut, adică prin „forme ale gândirii simbolice și prin arcanele

legăturii ritualice“ ce conferă ordine, sens și transcendentă existenței sociale la nivel tradițional sau estetic și formelor de organizare politică, religioasă, juridică, militară, universitară și.a.m.d. Semnificativă prin „medierea“ interdisciplinară, prin sinteza metodologică și ideologică, lucrarea impune prin rigoarea demersului și prin capacitatea de a construi un demers original valorificând teze clasice ale domeniului.

Gabriela Tănărescu

Francis Fukuyama

Viitorul nostru postuman. Consecințele revoluției biotecnologice, traducere de Mara Rădulescu, București, Editura Humanitas, 2004, 298 p.

Francis Fukuyama afirmă într-o epocă deschisă post-modernismului, prin expresia lui Nietzsche că „... vine timpul când vom reînvăța politica“, numai că o vom legitima și interpretă în noi concepte determinante de evoluția științei și tehnologiei. *Viitorul nostru postuman* (2002), „într-o manieră mai sistemică“ (p. 9) se vrea a fi atât o replică la mecanismul „unei istorii universale progresive“ (p. 9), așa cum a fost descris în *Sfârșitul istoriei și ultimul om* (1992), cât și o continuare a problematicii naturii și normelor umane formulate în *Marea Ruptură. Natura umană și refacerea ordinii sociale* (1999).

Anticipate în articolul *Reconsiderații: Ultimul om într-o sticlă* publicat în 1999 în „The National Interest“, ideile ultimei cărti publicate fac referire și la evenimentele din 11 septembrie 2001 din S.U.A. și trag un semnal de alarmă cu privire la „nevoia exercitării unui control politic mai mare asupra utilizării științei și tehnologiei“ (p. 10). Căci biotecnologiile moderne pot modifica esența naturii umane, societatea, ba chiar și ordinea politică, iar soluția directă este evidentă: „ar trebui să utilizăm puterea statului“ (p. 22) atât la nivel individual cât și la nivel internațional pentru a controla evoluția științei astfel încât tehnologia să fie utilizată în slujba omului și nu să pună stăpânire pe viața sa.

Principala limită în controlul politic instituționalizat asupra biotecnologiei umane vine din aversiunea reflexă față de legi, determinată și de fenomenul globalizării economiei, susțină Fukuyama.

Prima parte a cărții are un caracter tehnicist și se referă direct la evoluția biologiei și impli-

carea ei prin ingineria genetică asupra viitorului omenirii. A doua parte, într-o manieră mai apropiată filosofiei, susține rolul fundamental al naturii umane în interpretarea drepturilor omului și în dejucarea pârghiilor de manipulare ce acționează asupra lor. Cartea se încheie, în a treia parte, cu specificul în care ne-a obișnuit autorul, al unei analize concluzive cu caracter practic asupra distincției legislative dintre limitele utilizării legitime sau nelegitime a biotecnologiei.

În ceea ce privește discuția despre drepturi, ea nu se poate rezuma la nevoi și interese, ci trebuie să țină cont și de scopurile omenești întemeiate, la rândul lor, pe conceptul de natură umană. „Drepturile sunt temelia ordinii noastre politice democratice liberale și cheia gândirii contemporane privind aspectele morale și etice“ (p. 127). Printre multele argumente care fie complică, fie simplifică analiza drepturilor, în funcție de punctele de vedere susținute, Fukuyama prezintă și două principii susținute de Ronald Dworkin. Unul al „individualismului etic“, ce afirmă că orice viață în parte trebuie împlinită prin efortul de a o îmbunătății, justificând astfel intervenția științei, iar celălalt principiu, afirmă dimpotrivă, că fiecare individ este răspunzător pentru reușita propriei vieți și deci interzice în ultimă instanță orice intervenție din afară, în speță, din partea oamenilor de știință.

Accentuată de tendința de a amesteca drepturile cu interesele, de a transforma aproape fiecare dorință individuală într-un drept recunoscut de societate, confuzia „duce la creșterea inflexibilității discursului politic“ (p. 130).

Drepturile au o semnificație morală mai mare decât interesele, ele reflectă în esență baza morală a societății prin însuși modul în care sistemul politic le ierarhizează înănd cont sau nu de cele trei surse care le generează: drepturile divine, ce emană de la Dumnezeu, drepturile naturale date de la natură și drepturile pozitive contemporane (în legi și cutume) provenite de la omul însuși.

Anunțând idei și oferind argumente, Fukuyama înaintează, în demersul analitic, spre nebănuite concluzii învăluindu-și cititorii într-un amețitor balans între pro și contra, între afirmațiile și negațiile lor.

Deși o mare parte a culturii contemporane „sprijină ideea că autonomia morală este dreptul omenesc cel mai important“ (p. 147), tot apare întrebarea dacă „libertatea morală“ este la fel de bună pentru toți oamenii și întradevăr este singura, unică importantă libertate.

Pentru a da și mai mare greutate acestui text, Fukuyama invocă autoritatea lui Kant și o pune în contrapondere la interpretarea contemporană a autonomiei individuale, care ar sprijini între altele și perfecționarea biomedicală, situație ce ar duce inevitabil la o principală controversă politică legată de inegalitatea genetică, prin care este negat conceptul de demnitate umană.

Și parcă pentru a face în ciudă progresului științific, „conștiința se încăpătânează să rămână la fel de misterioasă ca întodeauna“ (p. 193), la fel de interrogativă cu privire la lu-

mea în care trăim, la motivele pentru care trebuie totuși să luptăm: viața și demnitatea noastră umană. Iar armele acestei bătăliei nu aparțin doar filosofiei, ci le găsim din ce în ce mai mult în „lumea reală a politicii“ (p. 206), în instituțiile ei viabile.

Soluțiile la conflictele dintre știință-știință, libertate-demnitate, individ-societate și oricare altele aparțin politicilor prezente, dar gândite pentru viitor. Idealul „libertății egale“ rămâne un ideal, „esența“ naturii umane rămâne a fi definită într-un „viitor postuman, în care tehnologia ne va da capacitatea de a modifica treptat această esență de-a lungul vremii“ (p. 250).

Dar, Fukuyama adaugă o notă de pessimism, lumea postumană va fi plină de conflicte sociale, va fi o lume în care se va fi pierdut ideea de „umanitate împărtășită“, datorită amestecului genetic între specii, o lume din care să dispare valori determinate de speranță, frică sau luptă.

Practic, autorul a jonglat de-a lungul întregii cărți cu posibile scenarii ale impactului negativ pe care l-ar produce știința asupra evoluției omului și a societății, asupra modului de interpretare și de afirmare a libertății și încheie în tonul unei imperioase chemări la starea de normalitate: „adevărata libertate înseamnă libertatea comunităților politice de a-și proteja cele mai scumpe valori și este acea libertate pe care trebuie să-o exercite nu asupra revoluției biotecnologice de astăzi“ (p. 251).

Daniela Urjan